

ISSN (E): 2181-4570

Gavhar Ibodullayeva she'rlarida okkazinalizm va shevaga xos so'zlarning ishlatilishi

To'liboyeva Sabohat Davronbek qizi
Urganch davlat universiteti magistranti

Annotatsiya

Ushbu maqola Gavhar Ibodullayeva she'rlarini lingvopoetik jihatdan tahlil qilishga bag'ishlangan bo'lib, ijodkorning okkazional, shuningdek, shevaga xos so'zlardan foydalanish mahorati, uning ijodi va tilining o'zbek adabiy tili rivojidadagi o'rnini belgilash masalasi haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: lingvopoetika, okkazional so'zlar, shevaga xos so'zlar, so'z boyligi, til boyligi

Abstract

In the article, the occasional dialect words of Gavkhar Ibadullayeva are analyzed from point of view of linguapoetics and it is spoken about determine the place of the poet's work and language in literary uzbek.

Key words: Lingua-poetics, occasional words, dialect words, language as wealth

O'zbek adabiyoti boy ma'naviy merosga ega bo'lib, ushbu meros na'munlarini lisoniy tadqiq qilish, har tomonlama chuqur o'rganish, ichki ma'no noziklarini tahlil qilish bugungi tilshunoslikning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Prezidentimiz to'g'ri ta'kidlaganidek „Ajdodlarimiz, ota-bobolarimiz aynan ona tilimiz orqali jahonga o'z so'zini aytib kelganlar. Shu tilda buyuk madaniyat na'munalarini, ulkan ilmiy kashfiyotlar, badiiy durdonalar yaratganlar.“¹ Ushbu merosni saqlash, o'rganish va tadqiq qilishda Prezidentimizning quyidagi yorqin fikrlari diqqatga sazovordir: „Shuningdek, o'zbek tilining o'ziga xos xususiyatlari, shevalari, tarixiy taraqqiyoti, uning istiqboli bilan bog'liq ilmiy tadqiqotlar samarasini oshirish, kadrlar tayyorlash sifatini tubdan yaxshilashga erishmog'imiz daskor“

Shuni ham alohida ta'kidlab o'tish joizki davlatimiz rahbarining bu aytayotgan fikrlariva qo'yayotgan talablari yosh, barkamol, kitobxon shaxs, har tomonlama yetuk, mustaqil, erkin fikrlovchi, vatanparvar, fidoyiavlodlarni tarbiyalash, ularning ma'naviy olamini yanada boyitishni maqsad qilgan. Bunday ezgu maqsadni amalga

¹O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 21-oktabrdagi „O'zbek tilining davlat tilisifatidagi nufuzi va mavqeyini tubdan oshirish chora-tadbirkari to'g'risidagi “ Farmoni.

oshirishda esa eng avvalo, tilning, til va adabiyot birligi natijasida yuzaga kelgan badiiy matnning ro'li nihoyatda katta.

Biror-bir badiiy asar yoki she'riyat durdonasi yaratilar ekan, yozuvchi yoki shoira o'z fikrlarini, falsafiy qarashlarini ifodalash uchun so'zdan foydalanadi. Ma'lum bir badiiy durdonaning butun bir nafosati, jilosi so'zlar yordamida bunyod bo'ladi. Turli xil so'z shakllaridan, tasviriy ifodalardan va shu kabilardan foydalanish natijasida individual nutqiy butunlik- badiiy matn yuzaga keladi. Tayyor bo'lgan badiiy asar ya'ni badiiy matnni keyinchalik turli xil aspektlardan o'rganish yozuvchi yoki shoira badiiy mahoratini, so'z qo'llash mahoratini, o'ziga xos xususiyatlari ochib beriladi.

Gavhar Ibodullayeva Inoyatovna o'zbek adabiyotining yetuk namoyondalaridan biri, taniqli shoira, Yangibozor elimizning jonkuyar, fidoyi farzandalridan biri. U yoshligidan ijod bilan shug'ullanib keldi. Talabalik davrlaridayoq Respublika yosh ijodkorlarining Do'rmonda o'tkazilgan birinchi seminarida ishtiroki davomida adabiyot namoyondalarining nazariga tushgan edi. 1994-yildan O'zbekiston Yozuvchilar Uyushmasi a'zosi. She'rlari va badiiy publitsistik maqolalari „O'zbekiston adabiyoti va san'ati“, „Kitob dunyosi“, „Turkiston“, „Ma'rifat“, „Toshkent oqshomi“ gazetaleri, „Saodat“, „Sharq yulduzi“, „Tafakkur“, „Yoshlik“ jurnallarida muntazam yoritib borilgan, „Uch tomir“ (1989), „Muborak kunlar“ (1995), „Ellik navo“ (2001), „Shovot mavjlari“ (2003), „To'maris izdoshlari“ (2005), „Xorazm ohanglari“ (2010), „Onajon“ (2011), „Muhammad Yusuf zamondoshlari xotirasida“ (2014), kabi to'plamlar, „O'zbek adabiyoti antalogiyasi“ (2013) dan o'rin egallagan. Shoira qator she'riy to'plamlarida insoniyatning, o'zbek xalqining nozik va nafis his-tuyg'ularini, matonatini, vatanparvarligini jamiki ezgu fazilatlar ufurib turgan shijoatini g'oyatda go'zal tashbehlariga slogan holda tarannum qilgan. Uning „Qutlug' so'zlar“, „Bir vujud sog'inch“, „Yuragimda yashayotgan sir“, „Vatan siyrati“ nomli she'riy to'plamlari o'zbek adabiyotining eng nodir durdonalaridir.

Gavhar Ibodullayeva davlatimizning „Shuhrat medali“ (1997), „O'zbekiston belgisi“ (2000), „El-yurt hurmati ordeni“ (2003), „Mustaqillikning 20 yilligi“ (2011) esdalik nishoni va 2016-yilda „O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan madaniyat xodimi“ faxriy unvonlari bilan taqdirlangan.

Gavhar Ibodullayeva she'riyati tilida poetik takrorlar, tasviriy ifodalar, ko'chimlar, troplar, individual okkazonalizmlar, sinonimik, antonomik qatorlarning

o'ziga xos tarzda ifodalanishi mazmunning aniq va yaqqol tushunilishini ta'minlagan. Ayniqsa shoira ijodida qo'llangan shevaga xos elementlar uning yaratgan badiiy durdonalarini xalq tiliga, uning qadim o'tmishiga nihoyatda yaqinligini, unig bor dardini, quvonch-u tashvishini ko'rsatib berishga mukammal tarzda xizmat ko'rsatgan.

Bizdan o'tdi bahorlig'
Sizdan xazon o'tmag'ay
Bizdan o'tdi ohorlig'
Sizdan to'zon o'tmag'ay
Shifolig' bizdan o'tdi
Darmon sizdan o'tmag'ay
Safolig' bizdan o'tdi
Imkon sizdan o'tmag'ay.

Ushbu misralarga e'tiborimizni qaratadigan bo'lsak, bahorlig', ohorlig', shifolig', safolig' so'zlarida – lig' ya'ni –lik ot yasovchi qo'shimchasining tarixiy variant qo'llangan va uning badiiy –estetik vazifasi tarixiy davr milliy kaloritini qo'llash orqali mazmunning ta'sirchanligi yanda ortgan.

Getma diysiz, boshqa so'zni oytmisiz,
Monga bir gapingiz boro o'xshidi.
Keynimnan qolmiysiz, iza qoytmiysiz,
Bu xo'vpli yo'limiz doru o'xshiydi.
Go'vinni oqini gizlab nishiysiz.
Rasmi tozo yog'g'on qoro o'xshiydi.
Dardni icha yutib nichik yoshiysiz?
Gunlar galar-getar , yoro o'xshiydi.

Tilda so'zlarning qo'llanilishi bir xil darajada emas. Qo'llanilish doirasi jihatidan o'zbek tili leksikasi ikki xil bo'ladi: 1. Umumiste'mol leksikasi (iste'mol doirasi chegaralanmagan leksika) 2. Iste'mol doirasi chegaralangan leksika.

Iste'mol doirasi chegaralangan leksika 3xil bo'ladi.1) dialektal leksika; 2) terminologik leksika; 3) jargon va argolar. Dialektal leksika ma'lum hududda qo'llanilib shu hudud aholisi uchungina tushunarli bo'lgan so'zlar, sheva so'zlariga aytiladi. Bunday so'zlar dialektalizmlar deb ham yuritiladi. Sheva so'zlari adabiy tildan 3 xil xususiyatiga ko'ra farqlanadi: a) fonetik xususiyatiga ko'ra: aka-oka, bola-bolo, dada-doda, kovush-govush. b)leksik xususiyatiga ko'ra yong'oq- g'o'z, buzoq-

o‘jak v) grammatik xususiyatiga ko‘ra: oshni-oshti, kelyapti-kevotti, bobomga-boboma.²

Yuqorida keltirilgan she‘riy parcha ham o‘zbek o‘g‘uz lahjasining eng yorqin na‘munasi desak hech mubolag‘a bo‘lmaydi. Gavhar Ibodullayeva sheva elementlaridan shu darajada mahorat bilan foydalanganiki, ifodalanmoqchi bo‘lgan mazmun, fikr o‘quvchiga to‘liq tushunarli ravishda ifoda qilingan. Shoira fonetik dialektizmlardan juda maromida foydalangan. Masalan, Getma- Ketma, oytmiysiz-aytmaysiz, mongo- menga, boro o‘xshiydi- borga o‘xshaydi, qolmiysiz- qolmaysiz, qoytmisiz- qaytmaysiz, xo‘vpli-xavfli, doru-dorga so‘zlari o‘g‘uz lahjasining dialektizmlarining badiiy matnda qo‘llanilishi ifodalanmoqchi bo‘lgan mazmunning nihoyatda ta‘sirli, tushunarli bo‘lishini ta‘minlagan.

Gavhar Ibodullayeva o‘zining she‘rlarida turli-tuman individual okkazionalizmlardan juda ustalik va o‘zgacha mahorat bilan foydalangan. Shuni alohida ta‘kidlab o‘tish maqsadga muvofiqki, bunday okkazionalizmlarni qo‘llash shoirning yuksak mahoratidan darak beribgina qolmay, o‘zbek tilimizning ham ajoyib durdonalar bilan boyishiga imkoniyat yaratib beradi.

Okkazionalizm- individual tarzda yaratilgan va individual ma‘noga ega bo‘lgan til birligi.³ Shoira ijodidagi okkazional so‘zlarni ko‘rib o‘tsak.

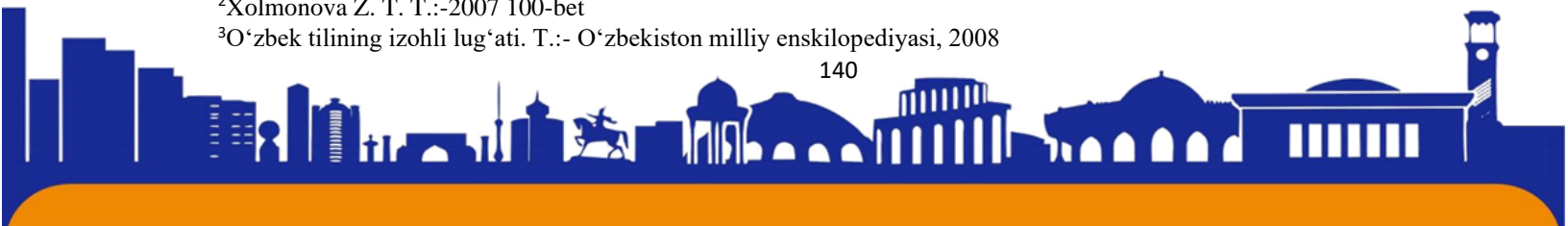
Nechuk toledur bu, nechuk sinoat,
Mehriston unmoqda qaroqlarimda
Ko‘nglim o‘sib borar daraxt misoli
Sog‘inch kaft yozadi yaproqlarimda.

Ushbu misralardagi mehriston so‘zi shoira ijodi individual okkazionalizmi hisoblanadi. Mehriston ya‘ni o‘rin-joy otini hosil qiluvchi qo‘shimcha bilan yangi so‘z hosil qilgan. Mehrga, muhabbatga limmo-lim joy ma‘nosida bu so‘z badiiy matnda ishlatilgan va mazmunning yanada ta‘sirchan bo‘lishini ta‘minlagan.

Ikki yoq boshlanar bardosh xuruji,
Shodlik talosh bo‘lar, qoldig‘i alam
Kiyib etaktoshli ro‘dapo ko‘ylak
Izdan ta‘qib etar yalmog‘iz kulfat.

²Xolmonova Z. T. T.: -2007 100-bet

³O‘zbek tilining izohli lug‘ati. T.: - O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2008

Bu misralarda etaktoshli soʻzi yangi shaxsiy noyob, yaratiq hisoblanadi. Soʻz dastlab soʻzlari qoʻshish orqali hosil qilingan, keyin unga sifat hosil qiluvchi –li affiksi qoʻshilib yaʼni morfologik yoʻl bilan yangi soʻz yaratilgan. Ushbu soʻz keyingi misrada kelayotgan yalmogʻiz kulafga nisbatan qoʻllanilgan. Yaʼni yalmogʻiz kufat etaktoshli, ogʻir koʻylak kiyib olib oshiqni tinmay taʼqib qiladi. Vaholanki u yetib olsa oshiq oʻz koʻzlagan maqsadiga yetib bora olmaydi. Etaklari toshga toʻla koʻylak kiygan kulfat unga bor yuki, toshlari bilan unga toʻsqinlik qiladi. Shoiraning ushbu tasvir mahorati, obraz yaratish isteʼdodi nihoyatda goʻzal.

Bu sandiq ichida bir qiz uxlaydi,
Jang-u talashlardan omon qolgan –ishq
Lablari bir qatra dilsuv tilaydi
Sochlari taratar anabrinu-u mushk.

Bu misralarda ham dilsuv soʻzini sintaktik usul yaʼni soʻzlarni bir-biriga qoʻshish orqali individual okkazianalizm yuzaga keltirilgan. Koʻplab sinovlarni boshidan oʻtkazgan ishq bu yerda qizga qiyoslanmoqda. Uning madori yoʻq, lablari bir qatra dilsuv xohlaydi. Dilsuv bu dildagi muqaddas, muazzam obihayot. Shu alohida taʼkidlab oʻtish kerakki, okkazional soʻzlar badiiy matnda, kontekstda boshqa soʻzlar bilan bogʻlanganda uning asl maʼnosi seziladi, anglashiladi.

Nargizlanib, nilufarlanib,
Bodrab yotar koʻksimda sogʻinch.
Oyoqlaring quchib yiqilgay
Necha faryod, necha ming nolinch

Yuqoridagi keltirilgan toʻrtlikda ham individual okkazianalizmlar qoʻllanilgan. Nargizlanib, nilufarlanib soʻzlari shunday soʻzlar sirasiga kiradi. Nargiz, nilufar guli boʻlib koʻksimda sogʻinchga toʻla demoqchi shoira. Yuragidagi sogʻinch shu darajada jozibaliki uni shu gullarga oʻxshatgan holda –lan feʼl yasovchi affiksi yordamida yangi poetik durdona hosil qilgan. Bu holat esa sogʻinchning naqadar kuchli, shiddatli ekanligini, uning mazmuni oʻquvchi shuuriga nechogʻlik yaqin ekanligini yaqqol isbbiyotlarotlagan.

Xulosa oʻrnida shuni aytish mumkinki Gavhar Ibodullayeva sheʼrlarini lingvipoetik jihatdan tahlil qilish shuni koʻrsatadiki , dialektizm va individual okkazionlaizm vositalaridan mohirona foydalangan, oʻziga xos, orginal uslubni yarata olgan. Bu esa uning sheʼrlari tilida yaqqol koʻzga tashlanadi, shu sababli Gavhar

ISSN (E): 2181-4570

Ibodullayevani o‘zbek adabiy tilini, jumladan, poetik nutqni boyitishda muayyan iz qoldirgan shoira sifatida baholash mumkin, degan xulosaga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. G. Ibodullayeva. Yuragimda yashiringan sir. T.: Akademnashr,2012
2. Z. Xolmonova. Tilshunoslikka kirish. Toshkent-2007
3. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. T.: O‘zbekiston milliy ensklopediyasi,2008

